

चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाचा मानसिक आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास

प्रा. डॉ. पंकजकुमार एस. नन्नवरे, शिक्षणशास्त्र विभाग प्रमुख, बी. पी. आर्ट्स, एस. एम. ए. सायन्स, आणि के. के. सी. कॉमर्स महाविद्यालय, चाळीसगाव.

प्रा. डॉ. सौ. उज्वला पंकज नन्नवरे, मराठी विभाग, नानासाहेब यशवंतराव नारायणराव चव्हाण, आर्ट्स, सायन्स आणि कॉमर्स कॉलेज, चाळीसगाव.

प्रस्तावना

देशाचा विकास हा त्या देशातील लोकसंख्येच्या विधायक कार्यक्षमतेवर अवलंबून असतो. लोकसंख्येची कार्यक्षमता ही वाढविण्यासाठी समायोजन व मानसिक आरोग्य याकडे अधिक लक्ष देणे आवश्यक असते. देशाच्याच नव्हे तर विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी व करिअर विकासासाठी महाविद्यालयीन स्तरावरील विद्यार्थ्यांना समायोजन व मानसिक आरोग्य याविषयी सतर्क असणे आवश्यक आहे.

समायोजन म्हणजे व्यक्तीने समस्या व कठीण प्रसंगांना सहजतेने हाताळण्याची क्षमता होय. सामाजिक वर्तन, आनंदी स्वभाव, सतर्कता हे उत्तम मानसिक आरोग्याचे महत्त्वाचे घटक आहेत.

प्रस्तुत संशोधन पेपरमध्ये चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील विद्यार्थ्यांमधील समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाचा मानसिक आरोग्यावर होणाऱ्या यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

संशोधनाची गरज

आज भारताला तरुण भारत म्हणून संबोधले जात आहे. भारताचा विकास हा तरुणांच्या विधायक कार्यक्षमतेवर अवलंबून आहे. तरुणांची विधायक कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी विद्यालयीन व महाविद्यालयीन स्तरावर विविध उपक्रमांचे आयोजन व नियोजन केले. विद्यालयीन व महाविद्यालयीन उपक्रमांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या मानसिक, सामाजिक व शारीरिक क्षमतांचा अधिकाधिक विचार करण्यात येतो. परंतु विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्याबाबत व समायोजन व्यवस्थापन याबाबत दुर्लक्ष होतांना दिसून येत आहे. हे लक्षात घेता विद्यार्थ्यांबरोबरच शिक्षकांचे व पालकांचे लक्ष समायोजन व्यवस्थापन व मानसिक आरोग्य या विषयाकडे वळविण्यासाठी संशोधकाने “चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाचा मानसिक आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास” या विषयावर संशोधन करण्याचे ठरविले.

संशोधनाचे महत्त्व

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमध्ये समायोजन साधण्याची क्षमता विकसीत झाली की, विद्यार्थ्यांमध्ये मानसिक संघर्ष, नैराश्य व विफलता यासारखे व्यक्तीच्या मानसिक आरोग्यावर विघातक परिणाम करणारे घटवर मात करणे सोपे जाऊ शकते. तसेच आजच्या स्पर्धात्मक युगात प्रत्येकाला यश मिळेलच असे नाही तर यासाठी समायोजन साधणे आवश्यक आहे, जेणेकरून मानसिक आरोग्यावर विपरीत परिणाम होणार नाहीत.

समस्या विधान

चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील समायोजन क्षमतेचा मानसिक आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाची परिणामकारकता अभ्यासणे.
२. चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमधील समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाचा मानसिक आरोग्यावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करणे.

परिकल्पना

१. चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन नियंत्रीत गटाच्या विद्यार्थ्यांमधील समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाचा अभ्यासामुळे मानसिक आरोग्यावर सार्थ फरक आढळून येत नाही.
२. चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन प्रायोगिक गटाच्या विद्यार्थ्यांमधील समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाचा मानसिक आरोग्यावर सार्थ फरक आढळून येत नाही.

कार्यात्मक व्याख्या

१. चाळीसगाव तालुका – महाराष्ट्र राज्यातील जळगाव जिल्ह्यातील तितूर नदी व गिरणा नदीच्या काठावर असलेला तालुका.
२. वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थी – शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ मध्ये पदवी अभ्यासक्रमात प्रवेशित असलेले विद्यार्थी.
३. समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षण – संशोधकाने प्रतिदिन एका तासाचा व १० दिवसांचा वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमध्ये समायोजन क्षमता विकसीत करण्यासाठी तयार करण्यात आलेला 'समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षण' वर्ग होय.
४. मानसिक आरोग्य – डॉ. जगदीश व डॉ. ए. के. श्रीवास्तव यांची 'मानसिक आरोग्य शोधिकातील' गुणांक हे मानसिक आरोग्य दर्शवितात.
५. परिणाम – 'समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षण' वर्गाचा वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यात झालेला सकारात्मक बदल म्हणजे परिणाम होय.

व्याप्ती व मर्यादा

१. सदर संशोधनाची व्याप्ती ही चाळीसगाव शहरातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांपुरतीच आहे.
२. सदर संशोधनाची व्याप्ती ही चाळीसगाव शहरातील वरिष्ठ महाविद्यालयात शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ मध्ये प्रवेशित असलेल्या विद्यार्थ्यांपुरतीच आहे.
३. सदर संशोधनात सदर चाळीसगाव शहरातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांसाठी संशोधकाने तयार केलेला 'समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षण' वर्ग, डॉ. रोमा पाल यांनी प्रमाणीत केलेली 'सामाजिक समायोजन शोधिका आणि डॉ. जगदीश व डॉ. ए. के. श्रीवास्तव यांची 'मानसिक आरोग्य शोधिके' ला दिलेला प्रतिसादापुरतेच मर्यादीत आहे.

चल

१. स्वाश्रयी चल – वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचे समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षण

२. आश्रयी चल – वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचे मानसिक आरोग्य

संशोधन पद्धती

सदर संशोधनात संशोधकाला स्वाश्रयी चलाचा म्हणजेच वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांची समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षण व मानसिक आरोग्य या आश्रयी चलावर होणा-या परिणामाचा अभ्यास करावयाचा असल्याकारणाने संशोधकाने प्रायोगिक पद्धतीची निवड केलेली आहे.

जनसंख्या

चाळीसगाव शहरातील वरिष्ठ महाविद्यालयातील शैक्षणिक वर्ष २०२४-२५ मध्ये प्रवेशीत विद्यार्थी ही सदर संशोधनाची जनसंख्या (नमूना निवड) होय.

न्यादर्श

बी.पी. आर्ट्स, एस. एम. ए.सायन्स आणि के.के.सी. कॉमर्स महाविद्यालयातील ५० विद्यार्थ्यांची नमुना म्हणून निवड करण्यात आली आहे. यासाठी संशोधकाने यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीचा उपयोग केलेला आहे.

अभिकल्प

संशोधकाने बी.पी. आर्ट्स, एस. एम. ए.सायन्स आणि के.के.सी. कॉमर्स महाविद्यालयातील ५० विद्यार्थ्यांची निवड केलेली आहे. यासाठी संशोधकाने डॉ. रोमा पाल यांनी प्रमाणीत केलेली 'सामाजिक समायोजन शोधिकाचा' उपयोग करून नियंत्रीत व प्रायोगिक असे दोन 'समान गट अभिकल्प' निवडलेला आहे.

माहिती संकलनाची साधने

संशोधकाने डॉ. रोमा पाल यांनी प्रमाणीत केलेली 'सामाजिक समायोजन शोधिकाचा' उपयोग करून नियंत्रीत व प्रायोगिक असे दोन 'समान गट अभिकल्प' निवडले. नियंत्रीत व प्रायोगिक या दोन्ही गटांना सुरुवातीला डॉ. जगदीश व डॉ. ए. के. श्रीवास्तव यांची 'मानसिक आरोग्य शोधिका' पूर्व चाचणी म्हणून देण्यात आली. प्रायोगिक गटाला समायोजन क्षमता विकसीत करण्यासाठी १० दिवसांचे समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षण देण्यात आले व नियंत्रीत गटाला या सदर प्रशिक्षणापासून वंचित ठेवण्यात आले. त्यानंतर पुन्हा डॉ. जगदीश व डॉ. ए. के. श्रीवास्तव यांची 'मानसिक आरोग्य शोधिका' उत्तर चाचणी म्हणून देण्यात आली. मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी मध्यमान, प्रमाण विचलन व 't' मूल्याचा वापर करण्यात आलेला आहे.

संशोधनाची साधने

१. 'समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षण' वर्ग

वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमध्ये समायोजन क्षमता विकसीत करण्यासाठी संशोधकाने तयार केलेला प्रशिक्षण वर्ग.

२. सामाजिक समायोजन शोधिका

डॉ. रोमा पाल यांनी प्रमाणीत केलेली 'सामाजिक समायोजन शोधिकाचा' उपयोग 'समान गट अभिकल्प' तयार करण्यासाठी करण्यात आलेला आहे. सदर शोधिकेत एकूण ५० प्रश्न असून प्रत्येक

विधानाला दोन पर्याय देण्यात आलेले आहेत. यात २६ विधान हे सकारात्मक व २४ विधान हे नकारात्मक आहेत. सकारात्मक विधानाला १ गुण व नकारात्मक विधानाला ० गुण आहेत.

३. मानसिक आरोग्य शोधिका

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने डॉ. जगदीश व डॉ. ए. के. श्रीवास्तव यांनी प्रमाणीत केलेली 'मानसिक आरोग्य शोधिकाचा' वापर करण्यात आलेला आहे. शोधिकेचा विश्वसनीयता गुणांक ०.७१ असून शोधिकेची रचनात्मक सप्रमाणता ०.५४ आहे. सदर शोधिकेत ५६ विधाने आहेत व प्रत्येक विधानासाठी नेहमी, बरेच वेळा, कधी-कधी आणि कधीच नाही असे चार पर्याय देण्यात आले आहेत.

संकलीत माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

संकलीत माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी केंद्रीय प्रवृत्तीचे परिमाण मध्यमान, विचलनशीलतेचे परिमाण, प्रमाण विचलन आणि अनुमानात्मक विश्लेषणात शून्य परिकल्पनेचे परीक्षण करण्यासाठी 't' मूल्यचा उपयोग करण्यात आलेला आहे.

परिकल्पना क्र. १

चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन नियंत्रीत गटाच्या विद्यार्थ्यांमधील समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाच्या अभावामुळे मानसिक आरोग्यावर सार्थ फरक आढळून येत नाही.

गट	मानसिक आरोग्य चाचणी	नमुना	मध्यमान	प्रमाण विचलन	नमुना 't' मूल्य	प्राप्त 't' मूल्य	स्वाधिनता मात्रा	त्याग / स्वीकार
नियंत्रीत गट	पूर्व चाचणी	२५	१९६.०४	७.३७	२.०६	१.७०	२३	स्वीकार
	उत्तर चाचणी	२५	१९५.०८	७.७१				

निरीक्षण व अर्थनिर्वचन

- स्वाधिनता मात्रा २३ साठी ०.०५ स्तरावर नमुना 't' मूल्य हे २.०६ व प्राप्त 't' मूल्य १.७० आहे.
- ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना 't' मूल्यापेक्षा प्राप्त 't' मूल्य हे कमी आहे म्हणून शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार केला. यावरून असे दिसून येते की, समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाच्या अभावामुळे वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या नियंत्रीत गटाच्या मानसिक आरोग्य पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणीच्या मध्यमान गुणांक यात फरक आढळून येतो.
- पूर्व चाचणीचे मध्यमान गुणांक हा १९६.०४ तर उत्तर चाचणीचे मध्यमान गुणांक हा १९५.०८ आहे. हा जो फरक आढळून येतो तो योगायोगाने नसून समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाच्या अभावामुळे आढळून आला आहे.

निष्कर्ष

'समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाच्या अभावामुळे वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यावर नकारात्मक परिणाम आढळून येतो.

परिकल्पना क्र. २

चाळीसगाव तालुक्यातील वरिष्ठ महाविद्यालयीन प्रायोगिक गटाच्या विद्यार्थ्यांमधील समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाचा मानसिक आरोग्यावर सार्थ फरक आढळून येत नाही.

गट	मानसिक आरोग्य	नमुना	मध्यमान	प्रमाण	नमुना	प्राप्त	स्वाधिनता	त्याग /
----	---------------	-------	---------	--------	-------	---------	-----------	---------

	चाचणी			विचलन	't' मूल्य	't' मूल्य	मात्रा	स्वीकार
प्रायोगिक गट	पूर्व चाचणी	२५	१९३.६८	८.४४	२.०६	८.२१	२३	त्याग
	उत्तर चाचणी	२५	१९७.२	८.३४				

निरीक्षण व अर्थनिर्वचन

- स्वाधीनता मात्रा २३ साठी ०.०५ स्तरावर नमुना 't' मूल्य हे २.०६ व प्राप्त 't' मूल्य ८.२१ आहे.
- ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना 't' मूल्यापेक्षा प्राप्त 't' मूल्य हे कमी आहे म्हणून शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार केला. यावरून असे दिसून येते की, समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाच्या' अभावामुळे वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या नियंत्रीत गटाच्या मानसिक आरोग्य पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणीच्या मध्यमान गुणांक फरक आढळून येतो.
- पूर्व चाचणीचे मध्यमान गुणांक हा १९३.६८ तर उत्तर चाचणीचे मध्यमान गुणांक हा १९७.२ आहे. हा जो फरक आढळून येतो तो योगायोगाने नसून समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणामुळे आढळून आला आहे.

निष्कर्ष

समायोजन व्यवस्थापन प्रशिक्षणाचा वरिष्ठ महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यावर सकारात्मक परिणाम आढळून येतो.

संदर्भ ग्रंथ सूची

- कदम चा. प. (१९८९). शैक्षणिक संख्याशास्त्र. नूतन प्रकाशन, पुणे.
- करंदीकर सुरेश (२००९). अध्ययन अध्यापनाचे मानसशास्त्र. फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.
- दांडेकर वा. ना. (२००७). शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र. श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे.
- देशपांडे चंद्रशेखर, सिन्हारॉय माधवी आणि वैद्य अल्पना (२००१). सामाजिक मानसशास्त्र - भाग १. उमा प्रकाशन, पुणे.
- पंडीत बन्सी बिहारी (२०१०). शिक्षणातील संशोधन. नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे.
- रणसिंग विनया आणि मोहिते प्रविण (२००८) शैक्षणिक तंत्रविज्ञान, मूल्यमापन आणि संख्याशास्त्र. श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर.